

AZERBAIJAN SÖZLÜ KÜLTÜRÜNÜN SENTEZ JANRI MEYXANA ÜZERİNE KISA BİR İNCELEME*

Rauf KERİMOV**

Özet

Söz söyleme sanatının önemli özelliklerinden biri de karşılıklı atışmaların doğaçlama söylenebilmesidir. Spontane verilen bir ayak üzerine, belli kriterler çerçevesinde cevap oluşturup kafiyeye uydurmanın kolay olmadığı açıktır. Bu bağlamda, Azerbaycan folklorik unsurlarından *meyxana* sanatı, son zamanlarda sözlü halk edebiyatıyla ilgili araştırmaların odak noktalarından biri haline gelmiştir. *Meyxana*, bir veya iki kişinin belirli bir konu üzerine hazırlıkları olmadan, anında doğaçlama yoluyla mizahi unsurlar içeren küçük kafiyeli dörtlükler söyledikleri bir diyalogdur. Böyle bir karşılıklı diyalog biçimine *deyişmə* (atışma) denir. Emprovizasyon söylenen bu söz sanatı, birçok edebiyatçı tarafından “söz mucizesi” olarak değerlendirilmiştir. *Meyxana* fenomenine iki temel boyuttan bakılabilir. Bunlardan biri halk gösterilerinden epizotlar sergileyen performans boyutu, ikincisi klasik doğu şiiri unsurları içeren poetik yapıdır. Bu unsurların müzik ve ritmik çalgılar eşliğinde söyleniyor olması, *meyxana*'ya farklılık kazandıran bir diğer etkidir. Sovyetler yönetimi döneminde, “sokak kültürü” olarak nitelendirilen *meyxana*, güçlü ideolojik sistemin baskısına rağmen insanların kültürel mirasına gölge düşürememiş, *meyxana* sevenlerinin dillerinde söylenmeye devam etmiştir. Bugün Bakü ve çevresindeki köylerde icra edilen en yaygın folklorik unsurlardan biri olan bu söz sanatına her geçen gün ilgi arttığı görülmektedir.

Günümüze değin özelliklerini koruyabilen ve kuşaktan kuşağa aktarılan *meyxananın* yeterince takdir edilmesinde bir boşluk olduğunu, bu anlamda yeterli bir anlayış düzeyinin henüz sağlanmadığı gözlemlenmektedir. Bu bakımdan konuya yönelik çalışmaların az olması nedeniyle, kaynakların artması önem arz etmektedir. Nitel araştırma yöntemi kullanılan bu çalışmada literatür taraması ile veri toplama yolu seçilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Söz Sanatı, *Meyxana*, Doğaçlama, Atışma, Müzikli Şiirsel Tür

A BRIEF ANALYSIS OF MEYKHANA AS THE SYNTHESIS GENRE OF AN ORAL CULTURE OF AZERBAIJAN

Abstract

One of the important features of oral creativity is the improvisation of the debating parties. It is not easy to add a response to a spontaneously said rhyme according to certain criteria. In this context, *meyxana*, one of the folklore elements of Azerbaijan, has recently become one of the main areas of

* Bu çalışmanın kısa şekli İKSAD tarafından 26-28 Nisan 2019 tarihleri arasında düzenlenen Erciyes Kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Müzik Bölümü, rkerimov2010@gmail.com

research in oral folk literature. This is a dialogue in which one or two people improvisely utter small rhymes with humorous elements, without prior preparation for a particular topic. This dialogue of forms is called *deyişmə* (also *atışma*). This oral art, which is expressed improvised, is regarded by many scholars as “a verbal miracle”. The phenomenon of *meykhana* can be considered in the two main dimensions. One of them is a performance in which episodes from mass shows are contained, and the second is a poetic structure that contains elements of classical oriental poetry. Accompanied by music and rhythmic instruments is another factor that determines the meaning for *meykhana*. During the Soviet period, described as a street culture, despite the pressure of a powerful ideological machine, *meykhana* continued to exist. Today, this art is one of the most common folk elements performed in Baku and its environs.

This article discusses the tradition of *meykhana*, this original oral artistic genre, its various aspects and sociocultural reflections. There is an insufficient level of understanding of this folk music and poetic creativity, which was passed from one generation to another. Due to the lack of work, it is necessary to increase the sources in this area. This study is used in the literature review and qualitative research studies.

Keywords: Oral Tradition, *Meykhana*, Improvisation, Battle of Words, Poetry Musical Genre

Giriş

Folklor da dâhil olmak üzere her bir manevi kültür belirli tarihi, sosyal ve siyasi koşullara bağlı gerçek içeriğiyle daima insanların yaşam koşulları ve günlük hayatıyla yakından ilgili olup, halkın geçmişini, yaşadığı devrin özelliklerini, insanların arzu ve dileklerini yansıtmıştır. Azerbaycan sözlü halk edebiyatının, dünya tarihinde kadimliği ve zenginliği ile önemli bir yere sahip olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bu anlamda, Azerbaycan poetik sözlü halk sanatı, geleneksel kültürün ana bileşenlerinden biridir. Tarihi yazmaktan ziyade yaratmaya çalışan Azerbaycan halkının uzun bir zaman diliminde biçimlenen hem sözlü folklor, hem de klasik edebi salnamesinin bir sayfasını da *meyxana*¹ sanatı oluşturmaktadır. Söz meclislerinin çeşitli halk törenlerinde, özellikle de düğün ortamlarında kurulmuş olması, *meyxana*'nın ilk filizlendiği yeri halk şenliklerinde aramak her açıdan mantıklı gibi gözükabilir. *Meyxana* daha çok kenarda köşede, küçük meclislerde söylenmiş, bu yüzden büyük salonlara ve yüksek düzeyde geçirilen etkinliklere girememiştir.

Birçok halkbilimci ve edebiyatçı *meyxana*'nın ortaya çıkış tarihinin çok eski zamanlara kadar gittiğinin delilini kabul etmişlerdir. Söz, konuşma, insanlar arasında iletişimin sağlanmasıyla, sözlü atışmaların basit biçimlerinin ortaya çıktığı düşünülebilir. “*Tarihin babası sayılan Herodot, bir zamanlar, Hazar Denizi kıyılarında yaşayan kabilelerin kafiye biçiminde merasim şarkıları söylediğini yazmıştır. Bu ise, artık o devirde meyxana'ya benzer bir sanatın var olduğunu ortaya çıkarmaktadır*” (Mahmudov, 2008, s. 3). Etnograf T. Selimov bu sanatın en az 550-600 yıllık bir tarihe dayandığı görüşündedir. Konuyla ilgili Prof. Dr. Nizami Tağısoy eski Türklerin icracılığa, doğaçlamaya, müziğe, ruhlarla bağlantı kurarak onları yardıma çağırmaya her zaman meyilli olduklarını belirtmiş, *meyxana*'nın kam, şaman gelenekleri ve ozan-âşık sanatından meydana çıktığının altını çizmiştir: “*Meyxana'ların tarihini incelerken, onları diğer sözlü gelenek örnekleri gibi geçmişe, kam-şaman geleneğini, ozan-âşık sanatıyla paralellik gösterirken, diğer yandan Müslümanlık sınırlarının genişlemesi ve dervişliğin yayılmasıyla ilişkilendirilebilir. Bu bakımdan, derviş mersiyeleri ve kasideleri, meyxana'ların gelişiminde büyük bir etkiye sahiptir. Daha sonraki dönemlerde, sosyo-politik, ekonomik ve kültürel gelişimlere bağlı olarak dolaylı ve karışık yollardan geçen meyxana şekillenerek ilerlemiştir*” (Tağısoy, 2011, s. 11).

1 Türkçedeki “hane” kelimesi Azerbaycan Türkçesi'nin şive özelliğinden kaynaklanarak “xana” şeklinde ifade edilmektedir.

Azerbaycan halk edebiyatının bu özgün sözlü sanat türü üzerine kısa bir inceleme yapılan bu makalede, *meyxana* geleneğinin farklı tarafları ve sosyokültürel yansımaları ele alınacaktır. Belirsizliği önlemek amacı ile metinde *meyxana* kelimesi, yabancı adlandırmalar ve Azerice *meyxana* metinleri *italic* yazı türü ile gösterilmiş, yerine göre kesme işareti kullanılmıştır.

Meyxana Sözü'nün Etimolojisi

Meyxana sözü etimolojik yanlarıyla edebiyatçılar tarafından çok incelenmiştir. Bu sözün manasını birkaç yönden açıklamak mümkündür. “Meyxana, Farsça “mey”- içki, şarap ve “xana”-ev, mekân sözcüklerinin birleşimiyle ortaya çıkan bir kelimedir. Kelimeye ilk bakışta içki, şarap içilen bir yer olarak (meyhane) anlaşılmaktadır (Ərəb və Fars Sözləri Lügəti; 2005, s. 15). Ortaçağ Doğu kültüründe bir eğlence mekânı sembolü olarak görülen meyhaneler, yalnızca erkeklerin gidebileceği, nefis şaraplardan tadarak lezzetli yemekler yenilebilecek, müzik dinlemek, nargile dumanında rahatlayarak felsefi sohbetlere katılmak için uygun bir yer olmuştur. Bu bağlamda sözün bir diğer manası da “söz meclisi” olarak ifade edilebilir. Burada “mey” ibaresi “söz” anlamında olup heyecanlandırıcı, zevk verici sözlerin dinleyenler üzerinde ”mest edici” etki bıraktığı manasını içermektedir. Zira söz de içki gibi insanı derinden etkileyerek sarhoş edebilir. Ayrıca, müzik eşliğinde içilen meyın veya denilen sözün etkisi daha güçlüdür. *Meyxana*'ya çok önceden, “*meydanxana*” (meydan yeri) denildiği de temel hipotezler arasında yer almaktadır. Atışma türünden olan söz sanatı içki içilen yerle değil, tartışma alanıyla da ilişkilendirilebilir. Dolayısıyla, şairler, âşıklar meydana çıkarak kafiyeli şiirlerle, mizahi duygularıyla becerilerini sergilemiş, karşılıklı tartışmışlar. Sözün başka bir bilimsel kökenini ses sanatı bağlamında araştırmak hiç de mantıksız olmayacaktır. Farsça *hanende*² sözünün kökenini oluşturan “hane” (*xana*) ögesinin bir biçimi olduğuna ilişkin pek çok görüş bulunmaktadır. Bugün de Azerbaycan halk müziğinde zilhan (*zilxan*) yüksek, tiz (*zil*), yani üst registerlerde, miyanahan (*miyanəxan*) orta, pesthan (*pəstxan*) kalın, yani pes (*pəst*) sesle söyleyen şarkıcılar için ses alanlarını (*tessitura*) tanımlayan birer terim olarak kullanılmaktadır. Azerbaycan müzik biliminin esasını koymuş ünlü besteci Ü. Hacıbəyli, konuya şöyle değinmiştir: “Hanende için şarkı söylemenin güzelliği, belli bir hava ve bahire bağlı kalmadan kendi fantezisi olanaklarıyla sesinin “bam”, “zil” ve “meyxana” gibi çeşitli tessituralarda kullanmasıdır” (1925, s. 497). Gerçekten de, ne çok alçak ne de çok yüksek sesle söylenmeyen *meyxana*'da kelimelerin rahat telaffuzu ve net anlaşılması için orta bir ses tercih edilir ki, bu da Ü. Hacıbəyli'nin *meyxana* olarak belirttiği ses aralığına işaret etmektedir. “*Meyxana*” kelimesinin hangi köke dayandığını değişik perspektiflerden ele alınması, belki de bu sanat hakkında net bir kavram oluşturmada kılavuzluk edebilir.

Meyxana'nın Yapısı

Bu sözlü halk edebiyatı türünün tam olarak ne zaman ortaya çıkmış olduğunu kesin olarak söylemek pek mümkün değildir. *Meyxana* tarihinin 19. yüzyıldan öncesine gitmediği düşüncesinin ağır basmasına rağmen, bu sanatın uzak bir geçmişe dayandığına dair bilgiler mevcuttur. Bir çok teorik düşüncelere dayanarak, *meyxana*'nın şaman törenleri ve ritüelleri ile ilişkili olduğu fikrini söylemek yanlış olmayacaktır. Çoğunlukla Batı Sibiryaya Türklerinde yaygın olan bu tür merasimler, Azeri Türklerin de etnik hafızasına yabancı değildir. Zira eski Türklerin şamanist ve maniheist oldukları bilinen bir gerçektir. İslam'ın kabul edilmesinin ardından, şamanizm, maniheizm³ ve sufizm Azerilerin etnik kültüründe içiçe geçerek birbirini beslemiştir (Azərbaycan Qeyri-Maddi Mədəni İrs Nümunələrinin Dövlət Reyestri, 2019).

Dergâhlarda, tekkelerde şamanlara özgü mimik ve jestlerle davul çalılıp, şiir söyleyen suflerin, kam ayinleri ile neredeyse aynı olması ilginç bir durumdur (Togan, 1981, s. 267). Böylece, *meyxana* sözlü

² Azerbaycan Türkçesinde “*xanəndə*”

³ Türklerin yaşam ve kültüründe önemli rol oynayan üç dinden (Şamanizm, Budizm ve Maniheizm) biridir.

halk yaratıcılığı, İslami düşünce ve klasik Doğu şiiri temellerinde yoğrulmuş olağanüstü bir sanat ve icra biçimi olarak da değerlendirilebilir. *Meyxana*'nın sözlü halk sanatı ile ilişkilendirilmesi, onun bir müşaire (şiir yarışması), *hərbə-zorba*⁴(atışma) biçiminde olmasıdır. Ozan/âşık sanatında yaygın olan müşairelerin *meyxana*'da ayırt edici özelliği vardır. Bu, âşık sanatına yakın, kıvrak ritimler üzerine kurulu bir söz yarışması olup, halk yaratıcılığı özelliklerinin yanı sıra klasik şiirin çok sayıda öğesini kendinde birleştiren bir sanat örneğidir. *Meyxana*'da halk oyunlarının bazı bölümlerinin yanında, sûfi/derviş kasideleri, mersiye, gazel, dini türler, icracılık, oyunculuk, müzik, bestecilik vb. sanat dallarının sentezi görmek mümkündür (Tağışoy, 2011, s. 9). Sözlü folklor ve klasik şiirle ilişkili *meyxana*, diğer türlere göre farklı senkretizmi ile eşsiz ve özgün bir türdür. Ayrıca, bu sanat özel yetenek ve zekâ gerektirir. Zira kafiyeli cevap mahirane bir surette hazırlanmalıdır.

Meyxananı oluşturan etkenler hakkında konuşurken metrik şiir ve normal şiir biçimi arasındaki farkı da tanımlamak yerinde olacaktır. Metrik şiir derken, Doğu poetik sanatının temelini oluşturan aruz vezni kastedilir. Bilindiği gibi, metrik ağırlık dizelerdeki hecelerin sayısına göre değil, uzun ve kısa hecelerin belli bir ardıcılıkta dizilmesiyle belirlenir. Belli bir kafiye örgüsü içerisinde söylenen *meyxana*'da ritim ve âhenk uyum sağlamaktadır. Kafiyenin ritmi onun veznine bağlı olarak genellikle hece ve aruz ölçülerinde kullanılır. İzleyiciler ve atışanlar parmaklarını şıklatarak⁵ ritm tutarlar. Sanatçılar arasında gerçekleşen atışmalara izleyiciler de müdahale ederek tekerlemeler veya atışma konuları sunma olanağına sahip olabilmektedirler. *Meyxana* hakkında bir bilgisi olanlar, onun sözlü halk sanatının diğer türlerinden irticalen söylenmesiyle farklı olduğunu biliyorlardır. Bugünkü oturmuş *meyxana* biçiminin ortaya çıkış tarihi yirminci yüzyılın başına dayanmaktadır. Yalnız bedahet üslubu için bunu söylemek doğru olmayacaktır. Esas olarak aruz vezniyle söylenen *meyxana*'lar muhteva bakımından gazel biçimine yakındır. Bu bakımdan, divan şairi Fuzûlî'nin bedaheten gazel söylediğini düşünürsek anlattıklarımızı destekleyecektir. Azerbaycan şairi Mirza Alekber Sabir yaratıcılığı buna diğer bir örnek olarak verilebilir. Büyük hiciv ustası, yeni satirik akımın kurucusu Sabir'in bedahet biçimini kullandığı, şiir dilinin bu türe olan yakınlığı dikkat çekmektedir:

Millət necə tārəc olur olsun, nə işim var? Millet nasıl yağmalanırsa yağmalansın, ne işim var?

Düşmənlərə möhtac olur olsun, nə işim var? Düşmanlara muhtaç olursa olsun, ne işim var?

Qoy mən tox olum, özgələr ilə nədi kârim, Bırak ben tok olayım, başkalarıyla nedir kârım,

Dünya vü cahən ac olur olsun, nə işim var? Bütün dünya aç olursa olsun, ne işim var?

(Sabir, 2004, s. 39)

Ayrıca, Azerbaycan şairi Aliğa Vahid'in bedaheten söylediği şiirler, yukarıda verilen argümanları bir kez daha doğrular niteliktedir. İsimleri anılan şairler arasında Fuzûlî okulunun devamçılarından sayılan Aliğa Vahid'in yaratıcılığı, *meyxana*'ya en yakın bir tarzdadır:

Öyünmə çox gözəlim, çox da gözlərin qaradır, Övünme çok güzelim, çok da gözlerin karadır,

Təbiətin işidir, gündə min gözəl yaradır! Doğanın işidir, günde bin güzel yaradır!

(Şirvani, 2010, s. 8).

4 Korkutmak, dehşete düşürmek için yapılan eylem ya da denilen kelime. İki âşığın (şairin) redifli, kafiyeli şekilde karşılıklı bedaheten şiir söylemesi. (Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti, II cild, Şərq-Qərb, Bakı, 2006, say. 368)

5 Başparmağı orta parmak üzerinden hızlıca kaydırarak yüzük parmağına vurma suretiyle

“Söz Savaşı” Mı Yoksa Zekâ Gücü Ölçümü Mü?

Sözlü halk edebiyatının müzikli poetik yönlerinden biri olan *meyxana*, bir nevi reçitatif /*recitative* doğaçlama tarzı olarak tanımlanabilir. *Meyxana* için denilen “söz mucizesi” ibaresi, aslında abartılı bir ifade değildir. Bu anlamda mucize anlayışı, aynı zamanda *meyxana*’cının⁶ büyüdüğü yer ve çevresine de bağlıdır. Azerbaycan’ın farklı bölgelerinde yaşayan insanların edebiyat, sanat ve kültüre karşı tutumlarının değişik olduğu bir gerçektir. Karabağ topraklarında yetişen hanendeler, Gazah’dan çıkan âşıklar, Şirvan bölgesinin şairleri diğer bölgelerle kıyaslamada ne kadar farklıysa, Bakü ve çevresinin söz ustaları için de nüktedanlık ve bedaheten söyleme yeteneği karakteristiktir. Sözü söze yetiştirmek, yoktan کافیye oluşturmak, irticalen söyleme, atışmada birbirini kelimelerle bağlamak Bakü şairlerine özgü bir niteliktir. Bakü ve çevresindeki kentsel yaşamın doğrudan etkisi ile biçimlenen klasik şiir, *muğam* sanatının yaşam özelliklerinin korunması bir gelenek haline gelmiş, bu alanlar bir birlik içerisinde birbirleri için zemin oluşturarak gelişmesini sağlamıştır. Bu bakımdan, *meyxana*’nın vatani hiç şüphesiz Bakü ve Abşeron yarımadası sayılabilir. Bakü şivesinin *meyxana*’daki baskınlığı ve birçok yetenekli sanatçının bu bölgeden çıkması da bunun bir göstergesidir (Rzayev, 2016, s. 14). *Meyxana* ve âşık sanatı arasında bazı benzerlikler vardır. İkisi de yaratıcı bir meslek olup, bedaheten atışma üslubunda beyitlerle söylenir. Her iki türün temelinde teatral-oyunculuk unsurları yer almaktadır. Usta *meyxanacı*’larda âşıklar gibi etrafındaki olaylara çabuk, anında tepki gösterebilme, gerçeklere kendine özgü yorum yapabilme, etkin şekilde cevap verebilme yeteneğine ve bağımsız düşünceye sahip olmalıdır. *Meyxanacı*’nın hazır cevaplık ile birlikte aruz veznini iyi bilmesi, müziksel duyumu olması, özlü, hedefe yönelik kelimeler ve ifadeler kullanabilmesi, zengin bir kelime dağarcığına sahip olması gerekir (Abdullazade, 2016, s. 192). Söz konusu gerçek bir “söz savaşıdır”. Yalnız bu “savaş” özel yetenek ve zekâ gerektirir. Zira atışanlar önceden konuya hazırlanmadan o anda akla gelen sözleri kafiyelendirme yoluyla becerilerini ortaya çıkarırlar. Ama kafiyeli soruyu kafiyeli ile cevaplaya bilmek herkesin yapacağı bir şey değildir. Zira kafiyeli cevap da mahirane bir surette hazırlanmalıdır. Özellikle rakibini mat etme, onu tamamen yenik düşürme amacı *meyxana* atışmalarında bu yönüyle farklılık göstermektedir. Ayrıca, *meyxana* söylemeyi birkaç ders alarak kısa bir zamanda öğrenmek de mümkün değildir. Üst düzey bir *meyxanacı*’nın zengin bir kelime hazinesine, engin yaşam deneyimine ve çeşitli alanlarda bilgiye sahip olması gereken en önemli özellikler arasında yer almaktadır. Bunda şaşacak bir şey yoktur. Çünkü metin anında hazırlanarak doğaçlama söyleniliyor. Bu nedenle işine gönlünü ve yıllarını vermiş birçok *meyxanacı* öğrenmeye hâlâ devam etmektedir. Günlük yaşamda halkın ilgisini çektiği hemen hemen her şey *meyxana*’nın konusunu şekillendirebilir. Gündelik yaşamdaki çeşitli problemleri, kaygıları dile getiren, halkın sevinç ve üzüntüsüyle yakından ilgilenecek onun istek ve arzularını yansıtan bu gerçekçi sanat türü sevilmiş ve takdir edilmiş, *meyxana* ustalarına her zaman saygı ve ihtiram gösterilmiştir.

Kayıрма, yolsuzluk, vurgun, rüşvet gibi toplumda karşılaşılan negatif olgular, birçok ülkenin tam anlamıyla kökünden çözemediği sosyal problemler içerisindedir. Azerbaycan dâhil eski Sovyet Cumhuriyetlerinde karşılaşılan bu durumlar sıklıkla *meyxana*’larda tenkitlere hedef olmuştur:

<i>Aclıq tutub hər tərəfi, hər yanı,</i>	Açlık almış her tarafı, her yanı,
<i>Acların göylere çıxıb əfqanı,</i>	Açların göklere çıkmış efganı,
<i>Yardım edər hər kimin var vicdanı,</i>	Yardım eder her kimin var vicdanı,
<i>Böylə bir əsnada dolanmaq olmur</i>	Böyle bir esnada geçinmek olmuyor

6 *Meyxana sanatçısı*

Çörəkçilər yaxşı alıb meydanı,
Əllafın ki zərrə yoxdur vicdanı,
Gizlədir ambarda arpa-buğdanı,
Bəzi haramzadə dolanmaq olmur

Fırıncılar iyi almış meydanı
Allâfın⁷ ki zerre yoktur vicdanı
Gizler ambarda arpa-buğdayı
Bazı haramzadeden geçinmek olmuyor

(Aslanov, 1993, s.213).

İktidara karşı memnuniyetsizlik, geçim sıkıntısı mizah kullanarak lakonik ve üstü örtülü mesajlarla iletilmesi *meyxana*'nın ana özelliklerindedir. İktidar temsilcilerinin olmadığı kapalı meclislerde, daha çok gençler toplanarak memleketin durumundan, tarihi olaylardan, tanınmış kişilerin faaliyetinden, demokratik eksikliklerden kafiye bağlayarak, yeri geldiğinde de birbirleriyle alay ederek şakalaşmışlar:

Bir qulaq as meyxanama

Bir kulak ver meyhanama

Necə deyim qaynanama

Nasıl deyim kaynanama

Atam da deyir anama

Babam da deyir anama

Mən niyə evləndim axı?

Ben niye evlendim ki?

Baldız gəlir həftə ilə

Baldız gelir hafta ile

Qapını bağla cəftə ilə

Kapıyı kapa sürgü ile

Doymur iki küftə ilə

Doymuyor iki köfte ile

Mən niyə evləndim axı?

Ben niye evlendim ki?

(Aslanov, 1993, s. 144)

20. yüzyılın sonundan itibaren *meyxana*'nın coğrafyası çarpıcı bir şekilde büyüyerek Azerbaycan'ın farklı bölgelerinde de yetenekli söz söyleme ustalarının yetiştiği görülmüştür. Çağımızda bu söz sanatçıları, halkın sosyal, toplumsal ve kültürel yaşamlarının farklı yönlerini kapsayan ilginç sanat örnekleri yaratmaktadırlar. Çoğu zaman yabancılar tarafından *meyxana* bir "rap" türü olarak tanımlansa da bu bir benzetmenin ötesine geçemez. Ayrıca "rap", irticâlen söylenen bir tür değildir. Yeterince spesifik bir müzikal tür olan *meyxana*'dan herkes hoşlanmayabilir. Buna rağmen o, yalnızca Azerbaycan'da değil, sınırları dışında da popülerlik kazanmaya devam etmektedir.

Sovyet Rejiminin Propaganda Aracı

Meyxana türünün gelişmesi için belki de en zor Sovyet dönemi olmuştur. Özellikle 30'lu yıllarda müzik kültürü tamamen devlet kontrolü altına alınmış, Sovyet rejiminin yürüttüğü "demir perde" politikası Azerbaycan müziği için uluslararası müzik alanına erişimini uzun süre kapatmıştır. Bu yılların bilinen "долой тар, долой мугам!" (doloy tar, doloy mugam!)⁸ gibi nihilist eğilimli sloganları, halk müziği ve *muğam* sanatının sosyal statüsünü yerinden oynatmıştır (Zümrüd, 2010, s.12). *Meyxana* daha çok ayyaşlık, eğlenceye düşkün bir hayat tarzıyla ilişkilendirilmiştir. Muhafazakâr kesim, bu sanata karşı çıkarak "şehvet, alkol ve uyuşturucu özendirici" olarak nitelendirmiş, milli

7 Yem, arpa, saman, buğday ticaretiyle uğraşan

8 Rusça "долой" kelimesi "yeter" anlamında olup, harfiyen "Yeter tar, yeter muğam!" demektir.

ahlaki değerlere aykırı olduğunu iddia etmiştir. Din adamları tarafından takip edilen *meyxana* nezarete tutulmuş, sürekli yasaklanmıştır (Zeynal, 2010).Yalnız gerektiğinde Komünist rejimin *meyxana*'ya kayıtsız kalmadığı, kendi çıkarları doğrultusunda kullandığı da görülmüştür. Özellikle SSCB'nin kurulduğu ilk yıllarda siyasi rejim tarafından kendi ideolojisini yaymak için bu önemli propaganda aracından sıkça faydalanılmıştır. Yalnız bu popülist yaklaşımla *meyxana* yapısı az da olsa sarsılır. Klasik *meyxana* tarzı komünist ideolojinin taleplerini tam anlamıyla karşılayamazdı. Burada *meyxana*'nın iki önemli özelliği unutulmamalıdır: birincisi, bu sanat doğaçlamaya, söyleyen kişinin nüktedanlığına ve becerisine dayanmaktadır. İkincisi, her şeyden önce *meyxana*'nın poetik yapısı bir özgürlük anlayışına sahiptir. Aniden akla gelen bir şiir metnini ve anlamını kontrol etmek imkânsız görünmüştür. Sovyet sisteminde ise metinlerin önceden yazılmakla birlikte siyasi liderler ve sanat kurulları tarafından da onaylanmasını gerektiriyordu.

Her ne kadar güçlü ideolojik sistem halkın ideallerini değiştirebilse de insanların geçmişine gölge düşürememiş, *meyxana* sevenlerinin dillerinde söylenmeye devam etmiştir. "Sokak kültürü" olarak nitelendirilen bu sanat, yok edilmeye çalışıldığı halde bunu başaramamışlar.

Gorbaçov'un *glastnost* (açıklık) ve *perestroyka* (yeniden yapılandırma) politikasının esintileri Azerbaycan'a ulaşınca *meyxana* üzerindeki yasaklar da yavaş yavaş kalkmıştır:

Gorbaçovun palitikasi xoddadır; Gorbaçov'un politikası *hoddadır*⁹,
Perestroyka ne yaman moddadır. Perestroyka ne yaman *moddadır*¹⁰.

Yaradırlar demokratik cəmiyyət, Yaradırlar demokratik cəmiyyət,
Deyirler gərək dəyişə vəziyyət. Deyirler gerek deyişe vaziyyət.
Həftədə bir dəyişilir siyasət, Haftada bir deyiştirilir siyaset,
Hamı guya alodadır, oddadır. Herkes guya alevdedir, *oddadır*¹¹.
Perestroyka ne yaman moddadır. Perestroyka ne yaman *moddadır*.

(Aslanov, 1993, s. 169)

Azerbaycan devlet bağımsızlığını kazandıktan sonra, milli benliğe, kültürel değerlere sahip çıkma ve yaşatma eğilimi halkın kültürel mirasını araştırmaya olan ilgisini daha da artırarak folklor örnekleri sayısının çoğalmasında sağlamıştır. Bu yıllarda geçmiş popülaritesini tekrardan kazanan bu "savaş sanatı" yeniden canlanmaya başlar. Önceleri daha çok düğünlerde ve eğlence yerlerinde söylenen *meyxana*'nın medya geliştigi dönemde televizyon şovlarında boy göstermeye başladığı görülür:

Xeyli uzun çəkdi sual-sorğunuz, Hayli uzun çekti sual-sorgunuz,
Bəs necə oldu o Milli Ordunuz? Peki, ne oldu o Milli Ordunuz?
Yubanma, tərən, talanır yurduvuz Geç kalma, kımıldan, talandı yurdunuz
Bəs harda qaldı Azəri giryətin? Nerde kaldı bir Azeri gayreti?
Giryətə gəl ki, gırılır millətin. Gayrete gel ki, kırılır milletin.

(Aslanov, 1993, s. 181)

⁹ Rusça olan "xod" kelimesi "çalışır durumda olmak" anlamına gelmektedir.

¹⁰ Modada

¹¹ Ateşte

Pek çok sanatçı, *meyxana*'nın klasik tarzını korurken, bazıları onu farklı müzik türleri ile sentezleyerek daha modern bir şekilde biçimlendirmeyi denemiştir. Agaselim Çıldıg, Nizami Remzi, Kebir Azeri, Namik Karaçukurlu, Vügar vb. sanatçıların müzikli *meyxana*'ların yayılmasında hizmetleri inkâr edilemez bir gerçektir. Bu anlamda, Agaselim Çıldıg ve Nizami Remzi'nin rolünü ayrıca vurgulamak gerekir. Bu iki sanatçı *meyxana*'nın geleneksel sınırlarını bir hayli genişleterek, onu düğün çadırlarından konser salonlarına taşımakla adını tarihe yazdırabilmiştir.

Sonuç ve Tartışma

Azerbaycan sözlü kültürünün bir mirası olan *meyxana* klasik şiir ve sanatsal yaratıcılığın ayrılmaz bir parçasıdır. Bu sanat türünde Azeri Türklerin kendine has psikolojisi, toplumsal görünüşleri, maneviyatı, yaşam felsefeleri, tarih ve tarihi kişilere karşı tutumları, sosyal ve iç sorunları yansımalarını bulmaktadır. "*Meyxana*" kavramının sadece mey/şarap içilen ve sarhoşluk yapılan bir mekân gibi değerlendirilmemesi gerekir. Zira tek şarap içerek mest olup "kafa bulma" anlamına gelmez. İfadeli sözün, hedefi tutturana nazımın izleyiciyi mest etme etkisi vardır. Sözün "mey" de son derece etkili olup insanları "sarhoş" edebilir. Dolayısıyla, söz ve ifadeler insanları semantik değerleri ile etkileyerek kalbine hafızalarına hâkim olabilir. Kültürel-estetik önem taşıyan *meyxana*'lar, insanların düşüncelerini, sıkıntı ve sevinçlerini, yaşadıkları sorunları dile getirerek her zaman halkın duygularına tercüman olmuştur. *Meyxana*'nın poetik üslubu, müzikal tarzı ve ritmik yapısı Azerbaycan halkının öz ruhunu taşımış, halkın dilinden derlenen sözler ve mecazi/figüratif ifadeler aruz ve hece vezninin yumuşak, akıcı ve işlek bahirleriyle ifade edilmiştir. Köy düğünlerinde, şenlik ortamlarında yapılan *meyxana* meclislerinde günlük yaşam olaylarına ışık tutularak, toplumda ve devlet sisteminde negatif yaklaşımlar eleştirilmiştir. Eleştiri, hata ve kusuru cesaretle dile getirmek *meyxana*'nın önemli unsurlarındandır. Karşılıklı atışmada eleştirilen kişinin kurallar gereğince söylenen son beyitleri katılımcıların ve kendi diliyle tekrar etmesi, diğer yandan *meyxana*'nın eğitici ve terbiyevi özelliğini gösterebilmektedir. Tek başına olduğu gibi iki, üç ve daha fazla kişi tarafından ortaklaşa söylenebilen *meyxana*'da, aynı zamanda bu sanatın yaratıcılık tarafı ortaya çıkmış olur. Rahat müzik eşliğinde vurma çalgılarla ve ya parmakları şıklatarak tutulan ritim, bir bakıma *meyxana*'nın müzikle olan bağlantısına işaret etmektedir. Günümüzde araştırmacıların *meyxana*'nın sözlü veya klasik şiir şeklinde olduğu düşüncesine farklı perspektiften yaklaşımları bu türün kadimliği ile birlikte poetik yapısından da kaynaklanmaktadır. Şöyle ki, sözlü folklorla ilişkilendirilmesi sebeplerinden biri, şarkılarda olduğu gibi akılda kalıcılık getiren nakarat olmasıdır. Diğer taraftan, kendine özgü 6/8 ritmi, ahengi, değişik bir ses tonuyla bedaheten söylenen *meyxana*'lar, klasik şiir ölçüsü ve kalıplarına uyan halkın düşünüşünün bir ürünüdür (Tağısoy, 2010, s. 177). Burada ilk bakışta görülmeyen diğer bir hususu da belirtmek gerekli olacaktır. *Meyxana*, vurma çalgılar eşliğinde okunan ve ya söylenen sentezlenmiş bir ritmik müzikal şiir türüdür. Normalde ritmik şekiller majör tonlarda belirgindir. Fakat sıkıntılar üzücü minör tonlarıyla daha iyi yansıtılır.

Konu çeşitliliği açısından zengin olan *meyxana*'lar, kolay algılanması ve samimiyeti ile insanları her zaman kendisine çekmiştir. Halkın psikolojisi, bakış açısı, maneviyatı, sadakati, düşünce tarzı, milli kimliği ve zihniyeti, sosyal ve aile içi problemleri gibi unsurlar *meyxana*'larda yansıtılmıştır. Sovyet döneminde siyasi yönetimin diğer Türk Cumhuriyetleri gibi Azerbaycan'ı da köklerinden uzaklaştırmak hedefi belirlemiş olduğu bilinen bir gerçektir. Böyle bir politikanın sonucu, halkın *meyxana* hakkında yanlış bir düşünceye sahip olmasına sebep olmuştur. Sosyalist düşüncelerin egemen olduğu dönemlerde, halkın gözünden düşürmek için bu sanatın adı daha çok, içki sevenlerin mekânıyla anlamlandırılmış, *meyxana*'cılar şiir ve sanat değil *herze gerde*¹² birileri olarak edebiyata yakın bırakılmamıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti devlet bağımsızlığını kazandıktan sonra, millibenliğe,

12 Saçma, boş sözler konuşan

kültürel değerlere sahip çıkma ve yaşatma eğilimi halkın kültürel mirasını araştırmaya olan ilgisini daha da artırarak folklor örnekleri sayısının çoğalmasını sağlamıştır.

Son olarak şunu belirtmek gerekir ki, Türk topluluklarında olduğu gibi, diğer halkların da etnik-ulusal geleneklerinde tarihin belli dönemlerinde irticalen söyleme sanatı ortaya çıktığı görülmüştür. Bu bağlamda, Arap folklorunda *mukallat* adlı karşılıklı söylenen şiirlere, Keltlerde *feel* türüne, İskandinav halklarında yaygın olan *skaldi* şiir sanatına, Ruslarda çastuşka gibi birçok atışma türüne rastlamak mümkündür. Fakat göçebe bir topluluk olan Türklerde, sözlü kültür geleneği süreci daha uzun sürmüştür. *Orta Asya Türk edebiyat geleneğine dayalı üç edebiyat tarzının (anonim, tekke, âşık) başlangıcından bu yana şiiri büyük ölçüde doğmaca yarattığı, hafızalarda muhafaza ettiği, sözlü nakille yaydığı, Türk halk şiirinin her devrinde doğaçlama sanatı bulunduğuna dair önemli bir vurgudur (Arvas, s. 43).*

Söz hazinesi yönünden zengin, irticalen söz söyleme yeteneğine sahip Azerbaycan halkı bu sanatı geliştirmekle bugünkü safhasına çıkarmış, onu folklor, şiir, sanat, müzik kültürünün bir sentezi olarak geliştirmiştir.

Kaynakça

- Abdullazade, N. (2016). *Meyxana Janrı Klassik Poeziya Və Şifahi Xalq Yaradıcılığı Sintezində, Sivilizasiya Elmi-Nəzəri Jurnal*. No: 4 (28-30). Bakı: Avrasiya Universiteti Yayınları.
- Arvas, A. (2009). “Âşıklar” ve Türk Doğaçlama Sanatının Tarihî-Tipolojik Menşei, *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Sayı: 22, Bişkek: Manas Üniversitesi Yayınları
- Aslanov, B. (1993). *Meyxanalar: oturmusan səmavərdən yuxarı...*, Bakı: Yazıcı Neşriyatı.
- Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti. (2006). II cild. Sayı:368. Bakı: Şərq-Qərb Neşriyatı.
- Hacıbəyli, Ü. (1925). Azərbaycan Musiqi Həyatına Bir Nəzər, “*Maarif Və Mədəniyyət*” *Jurnalı*, №1-3. Klassik Azərbaycan Ədəbiyyatında İşlənən Ərəb və Fars Sözləri Lüğəti. (2005). II cild. Sayı:15. Bakı: Şərq-Qərb Neşriyatı.
- Mahmudov, A. (2008). Meykhana - Eto Ne «Khuliganskiy Zhanr», A Chast Azerbaydzhanskogo Folkloru. <https://az.sputniknews.ru/culture/20080901/42463688.html>
- Azərbaycan Qeyri-Maddi Mədəni İrs Nümunələrinin Dövlət Reyestri. (2019). *Meyxana*. Erişim: 10 Nisan 2019. <http://intangible.az/front/az/aboutExample/21763>
- Rzayev, N. (2016). *Meyxana Sənəti, Xalq Cəbhəsi Gazeti*. 9 Fevral 2016. S. 14.
- Sabir, M. Ə. (2004). *Hophopnamə*, I Cilt Bakı, Bakı: “Şərq-Qərb” Neşriyatı.
- Şirvani, A. (2010). Əruz Vəzninin Sadələşdirilmiş Qəlibləri, Bakı: “Adiloğlu” Neşriyatı.
- Tağısoy, N. (2010). *Etnos ve Epos: Geçmişten Bugüne: Meyxananın Şemantikas*. Bakı: Mütercim Yayınevi.
- Tağısoy, N. (2011). *Meyxananın Poetikası*. Bakı: Çasıoğlu Yayınevi.
- Togan, Z. V. (1981). *Umumi Türk Tarihi Ne Giriş*. 1.cilt. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Zeynal, M. (2015). Söz Savaşı, Yoxsa Aqlın Məşqi?, *Region Plus Jurnalı*. no: 379, 01.09.2015. Erişim: 4 Mart 2019. <http://regionplus.az/magazine/view/379>
- Zümrüd. (2010). “Bu gün Beynəlxalq Azərbaycan Muğamı Günüdür”. *Səs Gazeti*. 26 Avqust 2010, Erişim:14 Mart 2019. <http://sesqazeti.az/archive.php?day=26&month=8&year=2010>